

Huumetutkimus kasvukivuissaan

PAULIINA SEPPÄLÄ

Siitä kun keväällä 1998 vaihdoin vanhainkotien taloudellista tehokkuutta (sic!) koskevan pro gradu -tutkielmani aiheen ravekulttuuriksi ja kiellettyjen päihteiden käytöksi, on nyt kuutisen vuotta. Näistä vuosista kuusi olen toiminut tavalla tai toisella kosketuksissa huumetutkimuksen kenttään. Nyt kun olen ainakin väliaikaisesti siirtymässä muille pelikentille, on ollut viimein aika saattaa julkaisukuntoon tämä huumeiden käytön tutkimuskenttää yleisesti pohdiskeleva kirjoitus, jota olen rakentanut pikku hiljaa viime vuoden aikana, mutta aina lykännyt lopullista työstämistä tuonemmaksi.

Lähtökohtani huumeiden käytön tutkimukseen oli teoreettinen ulkopuolisuus: tein pro graduani täysin itsenäisesti ensimmäiset puolitoista vuotta, joten lähestyin sitä täysin muista kuin vakiintuneista huumeiden käytön tutkimuksen viitekehysistä. Käytin ennen kaikkea Pierre Bourdieuta, jonka vaikutus nuorten osakulttuurien ja samalla myös päihteiden käytön tutkimukseen on viime vuosina ollut – muualla kuin Suomessa – merkittävä (ks. esim. Muggleton & Weinzierl 2003, 5), ja lisäksi Zygmunt Baumania, Mike Featherstonea ja Scott Lashia ja onnistuin pysymään tietämättömänä suomalaisen huumeiden käytön tutkimuksen itsestään selvistä kulmakivistä, Norman Zinbergistä sekä Howard Beckeristä ja muista amerikkalaisista poikkeavuus- ja alakulttuuritutkijoista viime vuosisadan puolivälin tienoilta. Lopulta joku sentään lukikin sekavan tekstini ja siitä saatiin julkaisukelpoinen raportti, jossa sentään mainittiin tärkeimmät suomalaiset huumeiden käytön tutkimukset (kiitos K. Rantalan ja C. Tigerstedtin).

Sittemmin tutustuminen huumeiden käytön tutkimuksen kenttään on aiheuttanut paljon hämmennystä, mitä kovin erilaisesta viitekehysestä lähestyminen paljolti selittää. Tämä kirjoitus on tarkoitettu jonkinlaiseksi kehityskeskusteluksi huumeiden käytön tutkimuskentän kanssa ja lo-

pulliselta tavoitteeltaan keskustelunavaukseksi kentän kollektiiviseen reflektointiin. Kuten tämäläisissä lähestymisissä yleensä huomio kiinnittyy ongelmallisiksi koettuihin seikkoihin erinomaisen tutkimustyön sijaan; sävy on siis kriittinen. Kritiikin ei kuitenkaan ole tarkoitus kohdistua yksittäisiin tutkijoihin, vaan siihen kollektiiviseen jäsenystapaan, johon olen törmännyt ja jonka tuottamisessa ja ylläpitämisessä myös itse olen ollut mukana.

Kuvaan aluksi kuin etnometodologi ikään muutamia pohdintojeni kannalta merkityksellisiä kohtauksia huumetutkimuksen parissa.

Kohtaus yksi: Keskustelen vanhemman huumetutkijan kanssa tutkimussuunnitelmastani, jossa esitän huumeiden käytön tutkimukseen jokseenkin samantapaisen kulutustutkimuksen näkökulman kuin se, jota käytetään esimerkiksi muodin tutkimisessa. Vanhempi tutkija esittää, että minun pitäisi tutkia sitä, miten tutkittavassa käyttäjäryhmässä hallitaan huumeiden käyttöä. Esitän vastaväitteeksi jotain ruoan sosiologiasta, mihin tutkija sanoo, että huumeiden käytön tutkimisessa hallinta ja hallitsemattomuus ovat aivan keskeisiä kysymyksiä ja niin ne hänen mielestään ovat myös ruoan suhteen. Huumetutkimuksen ympärillä käydyssä keskustelussa on toistuvasti korostettu, miten tärkeä on tämä kysymys siitä, miten huumeiden käyttöä hallitaan, ja erityisesti siitä, miten hallinta menetetään.

Kohtaus kaksi: Kiinnostun suomalaisen alkoholitutkimuksen semioottisista menetelmistä ja yritän rakentaa niitä hyödyntävää asetelmaa tutkimussuunnitelmaani. Pyydän, josko eräs menetelmällisesti ansioitunut päihdetutkija ohjaisi tutkimustani. Hän vastaa, että hän tuntee vain alkoholitutkimuksen, mutta koska tutkin huumeita, on parempi pyytää ohjaajaksi jotakuta huumeetutkijaa.

Kohtaus kolme: olen laatinut Stakesin Ehkäisevä päihdetyö -ryhmässä tutkimusraportin huu-

mekulttuureista. Ennen julkistamista lehdistölle Stakesin tiedotuksesta tulee kutsu neuvotteluun lehdistölle annettavien lausuntojen sisällön suunnittelusta; olennaista on, että tutkija ottaa kielteisen kannan huumeiden käyttöön.

Kohtaus neljä: Näitä samantapaisia kohtauksia on itse asiassa kaksi. Ne ovat molemmat ne kerrat, kun olen esittänyt tutkijaseminaarissa tekstin (ensimmäisellä kerralla tutkimussuunnitelman, toisella tutkimusmenetelmäartikkelin) huumeiden käytön ilmiöihin kohdistuvasta tutkimuksestani, jota tein Stakesin Ehkäisevä päihdetyö -ryhmässä. Näissä papereissa on poikkeuksellisen laajasti esitetty tutkimuksen syitä, sitä käyttöä, johon tuotettu tieto otetaan: päihdetyön kehittäminen (kaikilla politiikan ja käytännön tasoilla) niin, että sen avulla voitaisiin vastata huumeidenkäyttökentän ajankohtaisiin ilmiöihin. Molemmilla kerroilla seminaarikeskustelussa ovat nousseet keskeisesti esille kysymys tutkimuksen tiedonintresseistä sekä foucault'lainen huomio tutkimuksesta ja tiedon muodostamisesta vallan välineenä.

Heitän oman, varmasti kritisoitavissa olevan, tulkintani näistä tapahtumista. Järjestyksessä: Kohtaus yksi: huumeiden käytön tutkimus on vahvasti sidoksissa huumeiden käyttöön sosiaalisiksi ongelmaksi konstruoituna toimenpiteiden ja politiikan kohteena, ja tutkimuksen tarkoitus on selvittää tämän ongelman luonnetta sekä asettaa – tai vaihtoehtoisesti osallistua poliittiseen keskusteluun osoittamalla, että huumeiden käyttö ei ole ongelma; kulttuurisia piirejä, joissa käytetään huumeita, pitää tarkastella ensisijaisesti tämän ongelmakehyksen ja/tai sen problematisoinnin kautta.

Kohtaus kaksi: päihkeitä tutkivien yhteiskuntatieteilijöiden mielestä alkoholin ja huumeiden käyttöä ei voi tutkia samoin menetelmin ja teoriakehyksin. Alkoholi ei ole huume. Kaikki muut päihteet paitsi alkoholi ovat huumeita. Sitä, mitä eri päihteiden käyttöä sisältävät osakulttuurit ovat ja mitä ne yhteiskunnastamme kertovat, määrää ensisijaisesti kunkin päihteen poliittinen status.

Kohtaus kolme: tutkijan pitää muodostaa julkiset lausuntonsa huumeiden käytöstä suhteessa politiikkaan, mediajulkisuuteen ja yleiseen mielipiteeseen.

Kohtaus neljä: huumetutkimuksen kenttä on sokea huumeiden käytön tutkimuksen vallitsevalle viitekehykselle. Vain silloin, kun tutkimuspaperissa suoraan määritellään tutkimuskäytännön päihdetyön tukivälineeksi, pohditaan tutki-

muskysymysten ja vallan välistä suhdetta. Tämä pohdinta on hyvä ja paikallaan, kysymyksiä herättääkin sen puute muun huumeiden käytön tutkimuksen osalta, joka on keskittynyt käsittelemään täsmälleen samoja, päihdetyön ja politiikan kannalta relevantteja kysymyksiä kuin kyseinen Ehkäisevä päihdetyö -ryhmän teettämä tutkimus.

Esittelen nyt joitain huumeiden käytön tutkimuksessa käytettyjä käsitteitä ja teoriavalintoja ja tarkastelen niitä kriittisestä näkökulmasta.

Huumeiden käytön tutkimisen teoriaperusta on Suomessa – myös laajalti muualla länsimaissa – vahvasti Yhdysvalloissa viime vuosisadan puolivälissä alkunsa saaneen urbaaniin todellisuuteen sovelletun etnografian, tai oikeammin etnografisia menetelmiä hyödyntävän laadullisen tutkimuksen, viitekehyksessä. Kiinnitän huomiota tämän viitekehysten tuottamaan todellisuuskäsitykseen. Näen sen lähtökohtaisesti *toiseuden* tutkimisena. Toiseuden tuottamisesta on kirjoittanut ainakin Desmond Manderson (2001), jonka mukaan sekä huumeidenkäyttäjät itse että erilaiset viralliset tahot ylläpitävät rajaa huumeidenkäyttäjän ja valtakulttuurin välillä erilaisia symboleja korostamalla (muun muassa suhtautumalla käyttötappoihin ja -välineisiin fetisseinä). Ero alkoholitutkimuksen perinteeseen, jossa pyritään usein myös kertomaan jotain *meistä*, suomalaisista, lähiössä asuvista, jupeista jne. (esim. Mäkelä & Virtanen 1999; Sulkunen & al. 1985; Sulkunen 1992), on merkittävä. Jos taas kategoria huumeidenkäyttäjät mielletään vähemmistöryhmäksi, täysin vastakohtainen tutkimuskehys löytyy esimerkiksi seksuaalivähemmistöjen tutkimuksesta. Kun huumeidenkäyttäjät ovat *toisia*, seksuaalivähemmistöjen tutkimusta määräävät *itsensä* tutkiminen ja määrittelemineen. Kumpikaan ääripää hegemonisena asetelmana tuskin on suositeltava.

Myös oletusarvoisesti sosiaalinen ongelma -konstruktion *sisältä* huumeiden käytön tarkasteleminen, ei siis itse konstruktion tutkiminen, on leimallista huumeiden käytön tutkimisessa ja eroaa jälleen merkittävästi alkoholin käytön tutkimuksesta. Asetelmaa on kritisoinut muun muassa Erik Van Ree, jonka mielestä huumeiden käyttöä pitäisi voida tutkia kuten mitä tahansa nykyaikaista kulttuurista ilmiötä. Hän esittää kulutuskulttuurin tutkimuksen – mikä olisi sen puhtaampaa kulutusta itsensä vuoksi kuin ravinnoksi ja janon sammuttajaksi hyödyttömän pillerin nauttaminen? – yhdeksi hyväksi lähtökohdaksi nykyisen huumeiden käytön ymmärtämiseksi. (Van Ree 2001.)

Outsiders-teoksen kirjoittaja ja nykyisen huume-tutkimuksen perinteen yksi merkittävästä vaikuttajista, Howard Becker, on kiinnittänyt huomiota tutkimuksen rooliin yhteiskunnallisten ongelmien tulkitsijana ja muokkaajana. Hän esittää, että ”kun tutkitaan heikommassa asemassa olevia ryhmiä, tutkijan on tulkinnessaan asetettava heidän eikä valtayhteiskunnan puolelle” (Moore 2002b). Tällainen puolittamiseen perustuva etiikka kaikessa kunnioitettavuudessaan sisältää kuitenkin edelleen saman luokittelun: huumeidenkäyttäjät ovat ulkopuolisia, lähtökohtaisesti huonommassa asemassa oleviksi ymmärrettyjä, tukea tarvitsevia uhreja tai muukalaisia. Asetelmaa voisi pohtia vaikka Leena Suurpään väitöskirjayhteenvedossaan esittämään tulkintaan suomalaisen (virallisestakin) suhtautumisesta maahanmuuttajiin. Hän arvioi esimerkiksi suvaitsevaisuuden käsitettä valtasuhteen osana: valtaväestö määrittää kuitenkin sen rajat. Maahanmuuttajat asetetaan ulkopuoliseksi määrittelemällä heidät uhreiksi tai uhkaaviksi muukalaisiksi, ja näin valtaväestö huolehtii myös omasta asemastaan (Suurpää 2002).

Ulkopuolisuus–sisäpuolisuus-luokittelua vahvistaa mitä erilaisimpien kulttuuristen ilmiöiden tulkinta kapeasti huumekehityksen kautta: esimerkiksi kulttuuripiirin tuottamat artefaktit – musiikki, estetiikka, kirjallisuus –, sosiaaliset suhteet ja merkitykset tulkitaan huumeen käytön *setiksi* ja *settingiksi*, huumeiden käyttöä varten viritetyksi sopivaksi mielentilaksi ja tunnelmaksi (alun perin nk. psykedeelisten aineiden käytön hyviä puolia korostavaan koulukuntaan kuuluvan Timothy Learyn [Leary & al. 1964], sittemmin Zinbergin [1984] legitimille tutkimuskentälle lanseeraaman ja erittäin mainioksi teoriaksi muokkaaman näkemyksen mukaan). Tässä huumekehityksessä on puolensa, mutta on muistettava, että se tuottaa kuvattavasta kulttuuripiiristä ja sen yhteiskunnallisesta suhteesta hyvin toisenlaisen kuvan kuin esimerkiksi Isossa-Britanniassa paljon käytetty kulttuurisempi kehys. Vaikka laittomia päihteitä käytettiin Isossa-Britanniassa myös esim. mod- tai punk-kulttuuripiireissä, nämä osa- tai alakulttuurit on tulkittu paljon drug, set ja setting -asetelmaa rikkaampina ja moniulotteisempina ilmiöinä.

Huumeiden käytön tutkimus, erityisesti tutkimus, joka kohdistuu erilaisiin kulttuuripiireihin, joissa huumeita käytetään, mielletään usein myös nuorisokulttuurin tutkimukseksi ja näistä kulttuureista käytetään nimitystä nuorisokulttuuri.

Nuorisotutkimuksen traditio on hedelmällinen. Mutta huumeekulttuurien ymmärtäminen automaattisesti nuorisokulttuureina tuottaa myös ongelmia. Kuten David Moore (2002a) kirjoittaa huumeekulttuurien tutkimustradition kapeutta problematisoivassa artikkelissaan, nuorisotutkimus painottuu ainakin Australiassa kehityspsykologiseen näkemykseen ja tuottaa kulttuurisesti kapeita tulkintoja huumeiden käytöstä yksilön kehitykseen liittyvänä välivaiheena. Toisaalta nuorisokäsite itsessään saattaa rakentaa erilaisia valtasuhteita, esimerkiksi silloin, kun se liittyy asemaan vallan ja valtakulttuurin ulkopuolella. Vaihtoehtoinen kehys huumeiden käytön kulttuurien ymmärtämiselle voisi tuottaa toisenlaisia tulkintoja, esimerkiksi yleisenkin kulttuurin muutosta, alkoholin aseman kyseenalaistumista jne. Lisäksi voidaan pohtia, mitä nuorisokulttuurin tulkinta merkitsee poliittisesti, erilaisten huumeidenkäyttäjää koskevien hallintajärjestelmien kannalta.

Mikään tutkimusnäkökulma tuskin on vääriä tai ongelma sinänsä, esimerkiksi Zinbergin työ on avannut hyvinkin paljon huumeiden vaikutusten ja niiden käytön hallittavuuden ymmärrystä ja tutkimista. Peränsä kuulutankin keskustelua valintojen merkityksistä, en näkökulmien hylkäämistä.

Kaikkein tärkein, ainakin sen määrällisen esiintymisen perusteella, huumeiden käytön tutkimuksen käyttämä termi on kuitenkin *huume* itse. Termi on poliittinen ja arkikieltä, mikä tiedostetaan hyvin huume-tutkimuksen kentällä. Käyttäjistä ja käyttökulttuureista puhuttaessa problematisointi näkyy kuitenkin usein unohtuvan tai sitä ei pidetä tärkeänä. Itse käytin pro gradussani käsitettä laittomat ja marginaalipäihteet, erotuksena alkoholiin, mitä valintaa ei ole kommentoitu.

Mitä termillä huume siis tieteellisessä tutkimuksessa tarkoitetaan? Jos sanalla tarkoitetaan huumausaineasetuksessa (sosiaali- ja terveysministeriön päätös n:o 704/1996) lueteltuja aineita, joiden valmistus, maahantuonti, kuljetus, myynti, hallussapito ja käyttö on Rikoslain 50. luvun mukaan rikollista, moni päihde, joiden käyttöä tutkitaan huumeiden käyttönä, jää ulkopuolelle. Jos sanalla huume taas tarkoitetaan mitä tahansa huumaavaa ainetta (ks. Hakkarainen 1992, 12), se sisältäisi myös lailliset ja yleisesti hyväksytyt huumaavat aineet. Näyttää siltä, että huume-tutkimuskenttä on ilman perusteluja tai kriittistä keskustelua tyytynyt pitäytymään käytöstä ja

käyttäjistä puhuessaan kulttuurisidonnaisessa, val-
lan välineenä tehokkaassa arkikielen tavassa käyt-
tää termiä: huumeita ovat huumeutkijoiden pu-
heessa kaikki päihdyttävät aineet paitsi alkoholi,
olivat ne ja niiden vaikutus mitä tahansa.

Jako huumeisiin ja alkoholiin vastaa paitsi ar-
kikäsitystä myös hallintorakennetta. Ikään kuin
tätä jakoa seuraten käsitteiden erillisuus läpäisee
koko päihdeiden käytön tutkimuksen. Esimerkik-
si: millä perusteella tarvitsemme erillisen luoki-
tuksen huumeiden (viihdekäyttö ja ongelmakäyt-
tö, Salasuo & Rantala 2002; ks. myös Simpsonin
[2003] kritiikki samantapaisen termiparin, recrea-
tional ja dependent drug use, hegemoniasta) ja al-
koholin (tapakäyttö, suurkulutus jne.) käyttöta-
van määrittelemiseksi? Meillä on pitkä alkoholi-
tutkimuksen perinne ja valmiita päihdeiden käyt-
tötavan, myös ongelmallisuuden määrittelemisen,
luokituksia. Päihdetutkimuskentän tuottama ku-
va todellisuudesta on nyt jotakuinkin sellainen,
että alkoholin käyttö jakautuu eri asteille ja eri
ulottuvuuksille ja huumeiden käyttö kahteen
luokkaan. Tilannetta voitaisiin spekuloida esi-
merkiksi näin: huumeiden käyttö yleensä ase-
moidaan myös tutkijoiden toimesta *toiseudeksi* ja
ongelmaksi kokonaisuudessaan, mutta sen sisältä
halutaan erottaa kasvava joukko menestyviä, kes-
kiluokkaisia käyttäjiä työttömistä, yhteiskunnalle
rasitteena olevista, syrjäytyneistä narkomaaneis-
ta. Nuorten huumeiden käytön ehkäisyä pohtiva
toimikunta (Nuorten ..., 2000) käytti ruotsalais-
tutkijoiden (Svensson & al. 1998) käsiteparia pu-
huessaan kahdesta tavasta ajautua huumeiden
käyttöön: nuorisokulttuurisesta tiestä ja syrjäyty-
mistiestä. On selvää, ettei toimikunta tarkoittanut
mallia luettavaksi jyrkkänä dikotomiana. Ongel-

ma on käsitteissä: syrjäytyminen ja kulttuuri ase-
tetaan toisilleen vastakkaisiksi, ikään kuin syrjäy-
tyneillä nuorilla ei olisi kulttuuria lainkaan. On-
ko termit nuorisokulttuuri ja viihdekäyttö asetet-
tu hajurakoa merkitseviksi symboleiksi keski-
luokkaisille huumeidenkäyttäjille viranomaisten
avustuksella? On selvää, että poliittisina, poliitti-
seen keskusteluun ja yleiseen mielipiteeseen vai-
kuttavina käsitteinä ne ovat olleet tärkeitä ja mer-
kittäviä, tosin eivät niiden toiselle puolelle asetet-
tujen käyttäjien aseman suhteen, mutta entä tie-
teen kannalta?

Esittelemäni käsitteet ja viitekehykset ovat nii-
tä, joiden kanssa olen itse ollut eniten tekemisissä;
ne eivät ole siis sen ongelmallisempia kuin kä-
sitteet yleensä. Lisäksi mainitsemani ongelmat
näyttävät koskevan koko kansainvälistä huume-
tutkimuksen kenttää, ennen kaikkea huumeiden
käytöstä puhuttaessa; huumeepolitiikan ja julkis-
ten instituutioiden tutkimisessa taas ollaan hy-
vinkin käsitteekriittisiä konstruktionisteja, mistä
ovat osoituksena mm. Mooren (2002a) ja muiden
kriittiset kirjoitukset.

Jos jossain on ongelma, se on kollektiivisen kä-
sitekriitiikin ja teoriavalintojen pohdinnan vähä-
syydessä. Tämän puutteellisen kirjoituksen on tar-
koitus osallistua keskusteluun näistä aiheista. Kes-
kustelun pitäisi paitsi problematisoida käsitteitä ja
näkökulmavalintoja myös tehdä se suhteessa ra-
hoittajiin ja huumeepolitiikkaan. Kenties halutaan
myös miettiä huumeiden käytön tutkimuksen
suhdetta laajempaan yhteiskuntatieteellisen tutki-
muksen kenttään. Tällaisenaan huumeiden käytön
tutkimus jää omaksi erillisaarekkeekseen, joka
viittaa vain itseensä – ja johon tuskin sen ulko-
puolelta viitataan. Näin ei tarvitse olla.

KIRJALLISUUS

- HAKKARAINEN, PEKKA: Suomalainen huumeekysymys.
Huumausaineiden yhteiskunnallinen paikka Suo-
messä toisen maailmansodan jälkeen. Helsinki: Al-
koholitutkimussäätiö, 1992
- LEARY, TIMOTHY & METZNER, RALPH & ALPERT,
RICHARD: The Psychedelic Experience. A Manual
Based on the Tibetan Book of the Dead. New York:
University Books, 1964
- MANDERSON, DESMOND: Muodonmuutoksia – risti-
riittaiset symbolit huumeiden sosiaalisessa rakentu-
misessa. Teoksessa: Onnela, Tapio: Pyhä huumeso-
ta. ViSiO, 2001
- MOORE, DAVID: Opening up the cul-de-sac of youth
drug studies: A contribution to the establishment

- of some alternative truths. Contemporary Drug
Problems 29 (2002): 1, 13–63. 2002a
- MOORE, DAVID: Ethnography and multidisciplinary
in the drug field. International Journal of Drug
Policy 13 (October 2002): 4, 245–247. 2002b
- MUGGLETON, DAVID & WEINZIERL, RUPERT (eds.):
The Post-Subcultures Reader. Oxford, New York:
Berg, 2003
- MÄKELÄ, KLAUS & VIRTANEN, MATTI: Kauppaoppilai-
den suomalainen humala. S. 89–108. Teoksessa:
Mäkelä, Klaus: Valtio, väkijuomat ja kulttuuri. Kir-
joituksia Suomesta ja sosiologiasta. Helsinki: Gau-
deamus, 1999
- NUORTEN HUUMEIDEN KÄYTÖN EHKÄISYTOIMIKUNNAN
MIETINTÖ. Komiteamietintö 2000: 3. Helsinki:

- Sosiaali- ja terveysministeriö, 2000
- SALASUO, MIKKO & RANTALA, KATI: Huumeiden viihdekäyttö ajankuvana. Teoksessa: Hakkarainen, Pekka & Kaukonen, Olavi (toim.): Huumeiden käyttäjä hyvinvointivaltiossa. Helsinki: Gaudeamus, 2002
- SIMPSON, MARK: The relationship between drug use and crime: a puzzle inside an enigma. *International Journal of Drug Policy* 14 (2003), 307–319.
- SULKUNEN, PEKKA: The European New Middle Class: Individuality and Tribalism in Mass Society. Aldershot: Avebury, 1992
- SULKUNEN, PEKKA & ALASUUTARI, PERTTI & NÄTKIN, RITVA & KINNUNEN, MERJA: Lähiöravintola. Keuruu: Otava, 1985
- SUURPÄÄ, LEENA: Erilaisuuden hierarkiat. Suomalaisia käsityksiä maahanmuuttajista, suvaitsevaisuudesta ja rasismista. Julkaisuja 28. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, 2002
- SVENSSON, B. & SVENSSON, J. & TOPS, D.: Att komma för sent så tidigt som möjligt. Om prevention, ungdomskultur och droger. NAD-publikation nr 34. Helsingfors 1998
- VAN REE, ERIK: Drugs, the democratic civilising process and the consumer society. *International Journal of Drug Policy* 13 (2002), 349–353
- Zinberg, Norman: Drug, Set and Setting: The Basis for Controlled Intoxicant Use. New Haven: Yale University Press, 1984.